

створює цілісну систему, в якій моральний закон отримає трансцендентну санкцію.

Показово, що критика Канта досі розгортається як пошук суперечностей між моральними заповідями, яких людина має дотримуватися. Немає особливих труднощів, аби виявити слушну форму поведінки, коли ми стикаємося із мотивами вигоди (емпіричними спонуками) та альтруїстичними мотивами. Однак є вельми значні труднощі, якщо справа стосується прояву суперечності між самими альтруїстичними мотивами. Ці суперечності, загалом, є нездоланними. І саме вони мають пере-

Turban V.

In the article the studies of I. Kant are considered at the autonomies of will and his transcendent ground. It is marked that, concordantly to Kant, the autonomy of will is impossible without the pictures of immortality of the soul and existence of God.

дусім аналізувати з психологічного погляду. Адже саме в них проявляється людська особистість.

Література

1. Баллестрем К. гр. Власть и мораль (основная проблема политической этики) // Философские науки, № 8, 1991. – С. 83-94.
2. Дробницкий О.Г. Понятие морали: Историко-критический очерк. – М.: Наука, 1974. – 276 с.
3. Кант И. Этика. Пер. с нем. – М.: Республика, 1998. – 517 с.
4. Малахов В.А. Этика: Курс лекций. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.

ТЕОРІЯ САМОСВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ П. Р. ЧАМАТИ

УДК 159.9.016.1

МУСІЯКА Наталія Іванівна

Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, м. Київ

У статті вперше у вітчизняній психології аналізується психологічна теорія самосвідомості одного з фундаторів української психології середини ХХ століття Павла Романовича Чамати. Обґрунтовано пріоритетні розробки проблеми самосвідомості у вітчизняному психологічному просторі.

Ключові слова: самосвідомість, особистість, генеза, самооцінка.

ТЕОРИЯ САМОСОЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ П.Р. ЧАМАТЫ

В статье впервые в отечественной психологии анализируется психологическая теория самосознания одного из основателей украинской психологии середины XX века Павла Романовича Чаматы. Обоснованно приоритетные разработки проблемы самосознания в отечественном психологическом пространстве.

Ключевые слова: самосознание, личность, генезис, самооценка.

Постановка проблеми.

Гуманістично орієнтована вітчизняна освітня система ставить у ранг пріоритетної проблему забезпечення ефективного особистісного розвитку у шкільному середовищі. Звідси набуває особливого наукового і практичного значення проблема становлення самосвідомості на різних етапах онтогенезу. Важливість цієї проблеми з необхідністю вимагає уваги до теоретично-методологічних надбань вітчизняної психології.

Так, саме в українській психологічній науці в середині 40-х років ХХ століття було розроблено теорію самосвідомості видатним вченим П.Р. Чаматою. Поза тим слід зазначити, що і до сьогодні відсутній аналіз його теорії, а є лише окремі посилання дослідників на праці вченого.

Мета статті – здійснити аналіз «психологічної теорії самосвідомості та її становлення у дитини», створеної П.Р. Чаматою на теренах вітчизняної психології. Зазначимо, що про цю теорію наукова громадськість дізналася у 1946 році, а опублікована вона у наукових записках Науково-дослідного інституту психології у 1949 році. Як зазначає Г.С.Костюк, саме на науковій сесії Інституту в 1946 році було оголошено «результати частини досліджень» з питань дитячої та педагогічної психології, виконаних співробітниками інституту, в тому числі П.Р. Чаматою, у 1946 році. Крім того, «Резюме» до праці «Про генезис самосвідомості дитини» (1949) містить визнання самим вченим

того масштабного завдання, яке він поставив перед собою: це завдання «наукової розробки психологічної теорії самосвідомості і її становлення у дитини [4; с.241]». Вчений підкреслює значущість досліджуваної ним проблеми: «Проблема самосвідомості особистості, проблема людського «Я» належить до найбільш складних і важливих проблем психології» [3; с.224].

Водночас, П.Р. Чамата зазначає, що його наукові пошуки присвячені проблемі, яка є малодослідженою. Він підкреслює: «Проблема самосвідомості особистості належить до числа найбільш складних, важливих і разом з тим найменш розроблених проблем психології» (4; с.241).

Звертає на себе увагу досконале знання вченим стану розробки проблеми самосвідомості, починаючи з історичного бачення її витоків у філософській спадщині (Платон, Аристотель, Декарт, Локк, Берклі, Кант, Шеллінг, Гегель, Шопенгауер, Пфендер), до праць вітчизняних психологів: І.М. Сеченова, А. Галича, О. Потебні, а також до «нової та новітньої» зарубіжної психології – зокрема, Гордона У., Олшпорта, Ісидора Чайна. Підтверджує те, що вчений аналізує новітні дані сучасних йому психологічних досліджень, зокрема, той факт, що, доповідаючи про розробку проблеми самосвідомості у 1946 році, він посилається на статтю французького психолога Ісидора Чайна 1944 року: «Викладаю і цитую за статтею І.

Chein`a" в "Psychological Review" №5, 1944, Vol. 51. [3, с.226]".

Аналіз наукової спадщини П.Р. Чамати показав, що в цій первинній презентації розробки проблеми самосвідомості учений вперше в тогочасній вітчизняній психології окреслив контури власної теорії самосвідомості – масштабної за своїм задумом, ґрунтовної за науковим опсягненням проблеми і потужної за науковою аперцепційністю. У зв'язку з цим вважаємо, що в актуальній психологічній тезаріум теоретико-методологічних надбань вітчизняної психології слід ввести означення "теорія самосвідомості" П.Р. Чамати.

При цьому принциповим є відстоювання пріоритетності розробки теорії самосвідомості в українській психологічній думці, оскільки майже одночасно у науковому просторі з'являються дві праці, присвячені проблемі самосвідомості – Б.Г. Ананьєва і П.Р. Чамати. Здійснений нами порівняльний аналіз праці П.Р. Чамати зі статтею Б.Г. Ананьєва "К постановке проблемы развития детского самосознания", опублікованою в "Известиях АПН РСФСР" (вип.18) у 1948 році, дає підстави стверджувати, що П.Р. Чамата був першовідкривачем у розробці проблеми самосвідомості. Він перший у вітчизняному психологічному просторі створив саме теорію самосвідомості, якій, зважаючи на обсяг різновекторного розгляду проблеми самосвідомості та її генези на різних етапах онтогенезу, не було аналогів (їх немає і сьогодні) у психологічній думці. Не применшуючи внеску Б.Г. Ананьєва у розробку проблеми самосвідомості, наведемо тут свідчення хронологічної і наукової першості П.Р. Чамати у дослідженні цієї проблеми.

По-перше, хоч П.Р. Чамата опублікував свою працю в "Наукових записках" у 1949 році, де заявив текстуально про розробку теорії самосвідомості, проте в основі цієї праці лежав, як зазначав Г.С. Костюк, його виступ на науковій сесії Інституту в 1946 році.

По-друге, у своїй теорії П.Р. Чамата – поряд із теоретико-методологічними засадами – виклав результати здійсненого ним одноосібно експериментального дослідження, тоді як Б.Г. Ананьєв у своїй статті "узагальнив результати теоретичних й експериментальних досліджень, проведених під його керівництвом [2; с.7]".

По-третє, дослідники ставили перед собою різні завдання. П.Р. Чамата поставив, як зазначалося вище, завдання «наукової розробки психологічної теорії самосвідомості і її становлення у дитини» [4; с.241]. Б.Г. Ананьєв, полемізуючи з С.Л. Рубінштейном, підкреслює: «В цікавих фрагментах теорії самосвідомості, висунутої С.Л. Рубінштейном (1957), не має цілісної і разом з тим конкретно-різнобічної характеристики різних умов і ознак дитячої самосвідомості... Подібне протиріччя пояснюється тим, що в програмі дослідження самосвідомості, розробленої Рубінштейном, немає стадіальної гіпотези розвитку самосвідомості... В наших дослідженнях зроблена спроба окреслити таку стадіальну схему

розвитку і виховання дитячої самосвідомості» [2; с.104–105].

По-четверте, за спектром питань розгляду проблеми самосвідомості обома дослідниками їх праці різняться як у структурному плані, так і у змістовому наповненні (хоч і збігаються в окремих питаннях).

По-п'яте, аналіз списку наукових праць Б.Г. Ананьєва, починаючи з 1927 по 1977 рр., свідчить, що стаття "К постановке проблемы развития детского самосознания" (1948) є єдиною його працею з цієї проблеми [2]. У науковому ж доробку П.Р. Чамати це була центральна проблема, яку він розробляв понад чверть століття і результати якої опубліковано в найавторитетніших вітчизняних наукових виданнях.

Яка наукова траєкторія співвзаємодії у розробці проблеми самосвідомості між цими вченими?

Контент-аналіз свідчить, що П.Р. Чамата високо оцінює доробок Б.Г. Ананьєва: у своїх розвідках він посилається на його ідеї – з одними думками він погоджується, а щодо інших обстоює власну позицію. Так, у праці 1965 року "Самосвідомість та її розвиток у дітей" він висловлює свою солідарність з вченим: "Б.Г. Ананьєв правильно відзначає, що у самопізнанні людини ми маємо справу із своєрідним "перенесенням різних властивостей особистості, помічених в іншій людини, на саму себе [6,с.18]". На цю ідею "перенесення" він неодноразово посилається у своєму аналізі.

З другого боку, П.Р. Чамата коректно обстоює власну позицію, відмінну від позицій Б.Г. Ананьєва, щодо взаємозв'язку питання свідомості та самосвідомості, точок перетину її виникнення. Передамо це у текстовому варіанті П.Р. Чамати: "Сам Б.Г. Ананьєв вважає, що визначення шляхів, принципів і умов формування самосвідомості це питання взагалі розв'язати неможливо. У цьому питанні з Ананьєвим погодитися не можна. Хоч питання самосвідомості і складне для розв'язання, проте дані сучасної науки, в тому числі й дані самого Ананьєва, все ж можуть внести в нього більшу ясність [6; с. 21]".

Невпинно працюючи над вдосконаленням теорії самосвідомості, П.Р. Чамата постійно доповнює власні надбання науковими здобутками інших вчених. Коли порівняти персоналії першої його праці з цієї проблем: "Про генезис самосвідомості дитини" (1949) і праці "Самосвідомість та її розвиток у дітей" (1965), то в останній вчений розглядає здобутки з проблеми самосвідомості таких вчених, як Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, Н.В. Шорохова. П.Р. Чамата працює у відкритій системі координат, його мета – дати найоб'єктивнішу наукову картину вирішення проблеми, яка є сенсом його наукового буття.

Аналіз першої його праці "Про генезис самосвідомості дитини" свідчить, що підняті і розгорнуті аспекти самосвідомості виходять далеко за межі означеного в назві статті питання – адже цілком очевидним є те, що в ній П.Р. Чамата системно виклав теорію самосвідомості. Упродовж наступної чверті століття вчений невтомно працює над вдо-

сконаленням теорії, поглиблюючи її постулати у своїх працях.

Проблема самосвідомості проходила у вітчизняній психології нелегкий шлях свого вирішення. Про це свідчить і визнання цього самого П.Р. Чамати, зроблене ним через 7 років після започаткування її розробки. Так, у 1956 році у праці "Про природу та суть самосвідомості" він зазначає: "Проблема самосвідомості особистості, тобто проблема пізнання людиною самої себе, належить до найактуальніших проблем психології. Проте в радянській психології розробкою цієї проблеми досі займалися дуже мало. Ми і досі не маємо жодної книги, написаної на цю тему. Кількість досліджень, проведених у цій галузі, дуже незначна. Зовсім недостатнім є також висвітлення питань самосвідомості особистості в підручниках та навчальних курсах з психології для педагогічних вузів [5, с.5]". Аналіз наукової спадщини П.Р. Чамати свідчить про те, що він торує власний шлях віднайдення теоретичного підґрунтя проблеми самосвідомості: "Але успішна дослідна розробка конкретних питань самосвідомості особистості вимагає серйозної теоретичної, зокрема критичної, роботи [там само]". Вчений невпинно рухається вперед у своїх наукових розвідках, відкриваючи нові грані теоретико-методологічного аналізу проблеми самосвідомості. Він підкреслює, що в цій роботі ставить "перед собою завдання внести більшу якість в деякі основні питання учення про самосвідомість, зокрема в питання про природу і суть самосвідомості [там само]". Проте, П.Р. Чамата не обмежується вищезазначеним, а й репрезентує своє бачення у розробці низки нових аспектів дитячої та педагогічної психології. З цього приводу він пише: "Її розробка має також важливе практичне значення, зокрема для успішного розв'язання на практиці цілого ряду питань навчання та виховання дітей: формування у них свідомого ставлення до навчання, засвоєння ними правил і норм поведінки, виховання у дітей здатності до самоконтролю, самооцінки, самовладання, виховання почуття відповідальності, власної гідності та інших моральних якостей [5; с.5]".

Розробка теорії самосвідомості П.Р. Чамати відзначається системністю і охоплює різновекторні аспекти, які у сукупності роблять теорію всеохоплюююю і ґрунтовною у розкритті проблеми самосвідомості.

Здійснений нами аналіз наукових праць свідчить, що вчений охоплює такі аспекти проблеми особистісної самосвідомості:

- з'ясування історичної генези вчення про самосвідомість;
- розкриття природи і сутності самосвідомості;
- визначення основних форм прояву самосвідомості;
- віднайдення шляхів самопізнання особистості;
- простеження генези¹ самосвідомості дитини;

- встановлення онтогенетичних особливостей розвитку самосвідомості за періодами онтогенезу – у дітей переддошкільного та дошкільного віку, молодшого шкільного, підліткового й юнацького віку;
- аналіз прикладного аспекту наукової розробки проблеми – виховання самосвідомості у дітей.

П.Р. Чамата ґрунтовно розкриває поняття змісту самосвідомості. Що входить до змісту самосвідомості? Насамперед до неї входить, за П.Р. Чаматою, власна організація людини. «Усвідомлюючи себе, людина пізнає свої фізичні і психічні властивості, створює уявлення про свою психо-фізичну особистість, про своє «Я», що відрізняється від усього того, що є «не – Я» [4, с.228]».

П.Р. Чамата наголошує на активному характері самосвідомості і це цілком закономірно виводить ученого на розгляд самосвідомості у контексті діяльності. Діяльнісний підхід охоплює всю концептуальну тканину теорії самосвідомості, з нього вона бере свій початок. При цьому вчений підкреслює, що самосвідомість є «активною властивістю людської особистості». «Активність самосвідомості відповідно виражається в діяльності, спрямованій на змінювання, удосконалення нею самої себе [4, с.228]».

Як видно з наведеного вище, П.Р. Чамата наголошує на позитивності вектора особистісної активності, спрямованої на вдосконалення особистістю самої себе. Він розглядає діяльність у таких двох її проявах, як зовнішня та внутрішня діяльність²: «... у зміст свідомості людини входить її тіло і вся та діяльність, яка є необхідною умовою самосвідомості. До неї належить як зовнішня діяльність, зв'язана з оволодінням людиною своїм власним тілом і протистоячим їй матеріальним світом, так і внутрішня діяльність, тобто діяльність розуму, волі і почуттів, що ховається за зовнішньою діяльністю і з нею органічно зв'язана. Вона виражається у здатності людини здійснювати ті чи інші вчинки та дії, привласнювати їх собі (тобто ніби включаючи їх у своє «Я»), приймати на себе за них відповідальність, відповідно їх оцінювати, робити дедалі досконалішими і т.д. [4, с.229]».

Як бачимо, вчений чітко окреслює контури внутрішньої діяльності – діяльності мисленнєвої, вольової та почуттєвої, що виражається у:

- здатності особистості здійснювати вчинки та дії;
- привласненні їх самою собою – включення їх у своє "Я";
- перебиранні відповідальності на саму себе за свої вчинки та дії;
- адекватності їх оцінювання;

² Зважаючи на те, що окремі праці П.Р. Чамати вже стали бібліографічною рідкістю і з метою якомога повнішого та точного передавання його концептуальної позиції, аналіз питання доповнюємо належним цитуванням, за допомогою якого розкривається авторський задум ученого.

¹ - авторська термінологія

- зростанні продуктивності, тобто вчений включає і результативну складову діяльності.

Слід підкреслити, що діяльнісний підхід вченого до проблеми самосвідомості знайшов своє відображення і в подальшій її розробці – при аналізі ним генези самосвідомості дитини. Згадана ідея дістала свою конкретизацію, за висловом Г.С. Костюка, у репрезентації підходу вченого: його вихідні позиції проінняті передусім “ідеєю вивчення психіки дітей в процесі їх конкретної діяльності і в єдності з тим виховним керівництвом, що так чи інакше цю діяльність визначає [3; с.3]”.

Розгортаючи свій концептуальний підхід, П.Р. Чамата наголошує, що уявлення про свої психофізичні особливості, а також діяльність (зовнішню і внутрішню) не вичерпують зміст самосвідомості людини як особистості.

Змістовий аспект самосвідомості він аналізує через призму ставлення людини до зовнішнього предметного світу і взаємин з іншими людьми у процесі діяльності. При цьому вчений акцентує особливу увагу на їх взаємовпливі: “... у своїй діяльності людина входить у найрізноманітніші відносини із зовнішнім предметним світом та іншими людьми, впливаючи на них і сама зазнаючи їхнього впливу [4, с. 229]”. П.Р. Чамата підкреслює: “Усвідомлення людиною своїх взаємовідносин із зовнішнім світом та іншими людьми, що виражається в її здатності визначати своє місце в цьому світі, виділяти себе з нього і протиставити себе йому, правильно оцінювати свої відношення до інших людей і відношення інших людей до себе і т.д., допомагають їй правильно оцінювати і саму себе, свої фізичні і психічні властивості, свої позитивні і негативні якості, вчинки і дії, своє місце у житті, у праці, в суспільстві і т.д. (там само)”.

Значущим моментом концептуального бачення вченим проблеми самосвідомості є включення ідеї саморозвитку у її змістовну характеристику. У зв'язку з цим він твердить, що “до змісту самосвідомості входить, нарешті, як істотний момент, усвідомлення людиною свого власного становлення і розвитку [4, с. 229]”.

Крім того, П.Р. Чамата враховує всі психологічні нюанси для якомога точнішого розкриття сутності теорії самосвідомості. Розгортаючи ідею саморозвитку, він не обмежується введенням в обіг лише поняття “власного становлення”, або “власного розвитку”, а включає два концепти у їх гармонійному поєднанні – “свого власного становлення і розвитку”.

П.Р. Чамата визначає континуум тих особистісних змін, які супроводжують розвиток самосвідомості особистості. За П.Р.Чаматою, усвідомлення свого власного становлення і розвитку виражається: у здатності людини знаходити подібність і відмінність у своїй особистості на різних етапах розвитку; у здатності відновлювати у своїй пам'яті події свого життя у тій послідовності, як вони відбувалися; і зберігати єдність своєї особистості на фоні неперервних змін; у здатності враховувати минуле у сучасному, передбачати майбутнє і т.д.[4, с.229]”.

Узагальнюючи аналіз питання змісту самосвідомості людини як особистості, вчений зазначає: “Предметом її самосвідомості є її тіло, дії і вчинки, її думки і почуття, її цілі і мотиви дій, її відношення до інших людей і цих людей до неї, її ставлення до самої себе, її місце в житті і, нарешті, її власне становлення і розвиток [4, с.230]”.

Отже, зміст самосвідомості людини як особистості, за П.Р. Чаматою, включає усвідомлення нею таких своїх сторін:

- своєї власної тілесної організації, психофізичних особливостей свого “Я”;
- діяльності: зовнішньої, пов'язаної з тілесною організацією, а також внутрішньої – діяльнісних проявів розумової, почуттєвої та вольової активності;
- цілепокладання і потребово-мотиваційної сфери;
- інтросуб'єктної активності: ставлення до інших людей та інших до самого себе;
- ставлення особистості до самої себе;
- власного становлення і розвитку.

Наступний вектор аналізу розгляду П.Р.Чаматою – це питання форми, через яку виражається самосвідомість. Він однозначно стверджує, що: «Самосвідомість людини виражається в різних психічних – розумових, вольових і почуттєвих – властивостях [4, с.230]».

П.Р. Чамата не припиняє пошук нових шляхів вирішення проблеми самосвідомості. Так, він дає вже розгорнуте тлумачення форм прояву самосвідомості у своїй доповіді «Про природу та суть самосвідомості», яку виголосив 2-6 червня 1955 року на Республіканській психологічній конференції. Наступно за свідомістю, учений у самосвідомості виділяє три форми свого прояву. «Свідомість, – пише П.Р. Чамата, – як і самосвідомість має пізнавальні, емоціональні і вольові форми свого прояву [5, с.11]. Про чіткість концептуального підходу П.Р. Чамати свідчить той факт, що у ньому виважено представлена кожна ланка розгляду проблеми. Навіть у самому порядку подання пізнавальних форм прояву самосвідомості, а саме: самовідчуття – самоспостереження – самоаналіз – самооцінка – самокритика – він розгорнув логіку самопізнання людиною самої себе: від найпростіших до найскладніших її форм. Підтвердження цього маємо у подальшому аналізі ним пізнавальної форми прояву самосвідомості: “В них з різною глибиною і повнотою відображаються в мозку людини ті стани, процеси і зміни, які мають місце в її організмі і психіці, а також її дії і вчинки, мотиви і цілі цих дій і вчинків, відношення людини до зовнішнього світу й інших людей. Розпочинаючись з елементарних самовідчуттів, в яких виявляються поверхові, розрізнені знання людини про себе, – підкреслює учений, – самопізнання проходить різні ступені і знаходить своє завершення в самооцінці та самокритиці, в яких ці знання набувають глибокого, всестороннього характеру (там само)”.

За П.Р. Чаматою, оцінковий і самооцінковий аспекти самосвідомості забарвлені емоціями, проймають також і емоційні форми прояву самосвідомості. Емоційні форми прояву самосвідомості виявляються у самопочутті, самолюбстві, егоїзмі, самовихвалянні, самовпевненості, самоприниженні, скромності, пишатості, почутті відповідальності, обов'язку, власної гідності. Він підкреслює: "В них, у формі певних переживань, відображається ставлення людини до себе самої, своєрідна оцінка себе як людини в порівнянні з іншими людьми [там самої]". До вольових форм прояву самосвідомості належать стриманість, самовладання, самоконтроль, самодіяльність і самодисципліна. «В них виявляється, – зазначає вчений, – свідомо регуляція особистістю своїх дій і вчинків, своїх відносин до інших людей і до себе самої [5, с.11]».

Точка зору П.Р. Чамати щодо трьох форм прояву самосвідомості надзвичайно цінна, бо саме вона дала початок поширенню у сучасній психології погляду щодо тричленної структури самосвідомості [7]. Продуктивність підходу П.Р. Чамати до проблеми самосвідомості та її структури знайшла своє підтвердження в тому, що навіть через 30 років – у фундаментальному дослідженні І.І. Чеснокової – яскраво простежується його ідея тричленності структури самосвідомості: її пізнавальної, емоційної та вольової сторони. І.І. Чеснокова з переконливістю твердить: "У структурному відношенні самосвідомість являє собою єдність трьох сторін - пізнавальної (самопізнання), емоційно-ціннісної (самоставлення) і дієвольової, регулятивної (саморегуляція) [7, с. 30]".

Непересічною, на наш погляд, є точка зору П.Р. Чамати, яка лишається значною мірою поза контекстом сучасних психологічних концептуальних підходів. Вчений ще півстоліття тому підкреслював: «Пізнавальні, емоціональні і вольові форми прояву самосвідомості зв'язані між собою, взаємопроникають одна одну [5, с.12]». До того, супідрядність цих форм є змінюваною, передбачає зміщення центру і периферії. «По суті кожна форма прояву самосвідомості, – підкреслює учений, – являє собою єдність пізнавальних, емоціональних та вольових моментів, в якій провідна роль належить якомусь одному з них [4, с. 12]».

Musiyaka N.

In the article is analysed first the psychological theory of self-consciousness of founders of Ukrainian psychology of middle of XX age of Pavel Chamata in domestic psychology. Grounded developments of priorities of problem of self-consciousness in domestic psychological space.

Keywords: *self-consciousness, personality, genesis, self-appraisal.*

При цьому він обстоює ідею ядерності цих форм самосвідомості, що у своїй єдності становлять наше «Я». «Взаємозв'язуючись і взаємопроникаючи, пізнавальні, емоціональні та вольові форми прояву самосвідомості становлять центральне ядро особистості, те що, звичайно, вважають за її «Я» [5, с. 12]».

Вище ми розглянули першу частину теорії самосвідомості П.Р. Чамати, а саме – питання її змісту та форми. Наступний етап буде присвячений аналізу проблеми генези самосвідомості дитини.

Висновок.

У 40-х роках ХХ століття видатним вітчизняним вченим Павлом Романовичем Чаматою була створена теорія самосвідомості. Особлива значущість проблеми самосвідомості особистості з необхідністю вимагає належної уваги до її теоретико-методологічного підґрунтя. Науковий обов'язок сучасників – підняти з глибинних шарів півстолітньої наукової вітчизняної спадщини її найкращу перлину, не дати їй загубитися у часовому і змістовому просторі і таким чином перенести гідні вітчизняні наукові надбання в актуальний шар сучасної вітчизняної психології.

Література

1. *Ананьев Б.Г.* К постановке проблемы развития детского самосознания. // В сб. Вопросы детской психологии: "Известия АПН РСФСР". – Вып. 18. – Ч. II. – М., 1948. – С. 101-124.
2. *Ананьев Б.Г.* К постановке проблемы развития детского самосознания. - В кн.: Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. II / Под ред. А.А.Бодалева и др. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с., с ил. С. 103-229.
3. *Костюк Г.С.* // Наукові записки НДІ психології. За ред. проф. Г.С. Костюка. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1949. – С.3-9.
4. *Чамата П.Р.* Про генезис самосвідомості дитини // Наукові записки НДІ психології. За ред. проф. Г.С. Костюка. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1949. – С. 224-242.
5. *Чамата П.Р.* Про природу та суть самосвідомості особистості // Наукові записки. Праці республіканської психологічної конференції / За ред. проф. Г.С. Костюка, проф. О.М. Раєвського, доц. П. Р. Чамати. – Т. VI. – К.: Рад. школа, 1956. – С. 5-15.
6. *Чамата П.Р.* Самосвідомість та її розвиток у дітей. – К.: Знання, 1965. – 48 с.
7. *Чеснокова И.И.* Проблемы самосознания в психологии. – М.: Наука, 1977. – 143 с.